

Csak hogy az áthagyományozott tudás ilyen, a hagyományt továbbfejlesztő alkalmazása még nem jelent egyet a szisztematikusan megkérdőjelezett tudás kvázi-tudományos feldolgozásával. Egy adott cselekvéshelyzet döntéskényszere során a laikus azzal a szándékkal vesz részt az interakcióban, hogy a résztvevők cselekvéseit nezetegyzetési folyamat során – s ez annyit tesz: a közös kulturális tudás felhasználásával – hangolja össze. Természetesen a tudós is interakcióban vesz részt. Csak hogy az esetében az együttműködő értelmezési folyamatok azt a célt szolgálják, hogy a problematikus tudás alkotórészeinek érvényességét vizsgálják. Céljuk nem a cselekvések összehangolása, hanem a tudás bírálatja és bővítése.

(b) Jarvie elhanyagolja továbbá a kulturális hagyomány azon alkotórészeit, amelyeket nem lehet „ gondolatokra ” vagy igazságra képes kijelentésekre visszavezetni. A cselekvő személyek által egyszerre létrehozott és fölfedezett objektív értelemi összefüggéseket a szűkebb értelemben vett *kognitív-értelmezési-működés* korlátozza. Ebben a tekintetben a harmadik világ popperti modellje különösen elfogadhatatlan, hiszen az interakciók számára fontosabb a kulturális értékek cselekvést orientáló értéke, mint az elméletké. Vagy azonos szintre hozzuk a társadalmi entitások státuszát az elméletkével, de akkor nem lehet megmagyarázni, hogy a társadalmi szerkezetek hogyan képesek a cselekvési motívumok megformálására, vagy pedig – tekintettel arra, hogy a köznap elmeleteket leíró, normatív es értékelő jelentések hajlák át – a tudományos elméletek modelljét nem kell túlságosan komolyan venni. Akkor viszont nagyon is elképzelhető a motívumok visszakapcsolása a harmadik világ fogalmához. Ez a változat azonban szükségessé teszi a harmadik világ koncepciója Popper-féle változatának kibővítését. Mégpedig abban az értelemben, hogy a társadalmi normatív valóság a szubjektív szellemmel szembeni önállóságát mégcsak nem is elsősorban az igazságigények-autómájának köszönheti, hanem az értékek és normák kötelezővénnyel jellegetek. Ekkor fölmerül a kérdés: mit értünk a kulturális hagyományok társadalomintegratív szempontból releváns alkotórészein, s hogyan kapcsolhatók össze az igazsággal azonos érvényességi igényekkel.

(c) A legkomolyabb nehézséget végül abban látom, hogy Jarvie javasolata nem engedi meg a különbségtételt kulturális értékek, valamint az értékek normákban való intézményes megtestesülése között. Az intézményeknek ugyanúgy a cselekvő személyek nezetegyzetési folyamataiból kell származniuk (s velük szemben objektív értelmi összefüggéssé összesűrűsödniük), mint ahogyan Popper elképzelése szerint a problémák, elméletek és érvek megismerési folyamatokból származnak. E modell alapján ugyan megmagyarázhatjuk a társadalmi valóság konceptuális természetét és relatív önállóságát, de nem az érvényes normák specifikus ellenállását és a fennálló intézmények kényszerjellegét, amelyek a kulturális képződményekkel szemben a társadalmi képződményeket jellemzik. Maga Jarvie jegyzi meg egy alkalommal: „Egy valódi gondollal ellentétben, amelynek státuszát általános hitedenséggel szemben széles körű társadalmi entitások általános hitedenséggel körülhatárolhatjuk, az intézményes megtestesüléstől – okán veszélybe kerülhetnek.”⁸⁰ Ezért ajánlatos megkülönböztetni a parsonsi értelemben vett intézményesült értékek területét a szabadon lebegő kulturális értékek területétől; utóbbiak nem kötelező jellegűek, mint a legitím cselekvési formák.

Tanulságosnak tartom Jarvie-nak azt a stratégiáját, hogy felhasználja Popper három világ elméletét, mivel feltárja a szociológiai cselekvésmélethez bennrejlő ontológiai előfeltételeket. Ha el akarjuk kerülni a Jarvie javaslatával járó nevezési-geket, akkor természetesen szükség van a javaslat alapjait szolgáló cselekvési-elméletre. Biztos, hogy a kulturális objektivációk nem lehet sem a megismerés, sem a cselekvés, hanem a cselekvés és a megismerés közötti területre, mint a legitím cselekvési formák.

mények közötti tér- és időbeli, kauzális viszonyokra korlátozni. Ezért fogja fel Popper a szimbolikus képződmények szemantikai tartalmait a „harmadik világ” citatásiként. E koncepciót a „világnak” az entitások összessége helyett bevett ontológiai fogalmával alapozza meg. A világ fogalmát azonban nem lehet a cselekvési elmélettel gyümölcsözővé tenni.

ad a) Először szeretném a világ ontológiai fogalmát a konstitúció-elmélettel helyettesíteni, majd pedig a „világ” és az „életvilág” fogalom pártját adni. Maguk a társadalmi szubjektumok használnák fel implicit módon a világ koncepcióját, amikor együttműködő értelmezési folyamatokban vesznek részt. Ezáltal a kulturális hagyomány, amelyet Popper „az emberi szellem termékei” címszó alatt vezet be, különböző szerepeket vállal magára aszerint, hogy kulturális tudáskészletként működik-e, ahonnan az interakcióban résztvevők értelmezéseiket szerzik, vagy pedig ő maga válik intellektuális földolgozás tárgyává. Az első esetben az egy közösség által osztott kulturális hagyomány azt az életvilágot alkotja meg, amelyet az egyes hozzátartozók tartalmilag értelmezve találnak készen. Ez a személyközileg osztott *életvilág* képezi a kommunikatív cselekvés háttérét. A fenomenológusok, mint pl. A. Schütz, ezért beszélnek úgy az életvilágról, mint a tematizáltnál adott látóhatárról, amelyen belül a kommunikációban résztvevők közösen mozognak, amikor tematikusan vonatkoznak valamire a világban. A *másik* esetben a kulturális hagyomány egyes alkotórészeit avaják témává. Eközben a résztvevőknek reflexíven kell fordulniuk azokhoz a kulturális értelmezési mintákhoz, amelyek normális körülmények közt egyáltalán *lehetővé* teszi értelmezési teljesítményeiket. Ez a beállítódás-váltás azt jelenti, hogy felfüggesztik a tematizált értelmezési minta érvényességét és problémává avatják a megfélemlítő tudást. A kulturális hagyomány problémává alakul, amelyhez objektíválón lehet viszonyulni. A harmadik világ popperti elmélet megmagyarázza, hogyan lehet a kulturális jelentéstartalmakat és a szimbolikus tárgyakat a világban lévő valamikként felfogni, és egyidejűleg mint magasabb fokú objektumokat megkülönböztetni a (megfigyelhető) fizikai és a (megélhető) szellemi előfordulásoktól.

ad b) Az „objektív szellem” egyoldalúan kognitivistá hangolását fogalmát továbbá a kulturális tudás több érvényességi igény szerint differenciált fogalmával kívánom meghaladni. A popperti harmadik világ magasabb fokú, a reflexív beállítódás számára hozzáférhető entitásokra terjed ki, amelyek azért őrzik meg viszonylagos önállóságukat a szubjektív szellemmel szemben, mivel az igazságra való vonatkozásuk alapján kutatható problémá összefüggések hálóját képezik. Az újkantianizmus nyelvében azt lehetne mondani, hogy a harmadik világ egy érvényességi szféra függetlenségét élvez. A harmadik világ *igazságra képes* entitási kölcsönös viszonyban állnak az első világ-világ folyamatainak leírására és magyarázatra szolgálnak. Végül mindkettőjüket a szubjektív szellem alkotórészei sajátos percmhelyzethez kerülnek. Csak hogy pontosan ezek fontosak a szociológiai cselekvésmélet számára. A *cselekvésmélet* nézőpontjából az emberi szellem aktivitásai nehezen korlátozhatók a külső természettel folytatott kognitív-instrumentális jellegű küzdelemre. A társadalmi cselekvések kulturális normákra irányulnak, amelyek azonban nem az igazságra vonatkoznak.

Igy aztán a következő alternatíva adódik. Vagy elvitatjuk a kulturális hagyomány nem kognitív alkotórészeitől azt a státust, amellyel a harmadik világ entitásai – hála az érvényességi összefüggések szférájába való beagyazottságunknak – rendelkeznek, és empirista módon a szubjektív szellem megnyilatkozási formáihoz soroljuk őket,

vannak a megfelelő fogalmi stratégiáknak. Első pillantásra csak a teleológiai esele-
véfogalom kinálja a cselekvésracionális szemléletet. A célra irányuló tevékeny-
ségment elkezelt cselekvés a célracionális nézőpontjából szemléltető. Ez olyan
szempont, amely szerint a cselekvéseket többé-kevésbé racionálisan tervezik meg és
hajtják végre, vagy egy harmadik személy többé-kevésbé racionálisan ítélteti meg.
A célra irányuló tevékenység elmi esetenben a cselekvéstervezetet gyakorlati követ-
keztetés formájában lehet ábrázolni. 97. Amásik, a teleológiai eseletről – úgy tűntet-
a cselekvést eleinte nem tereli a racionális és a logikus szemlélet felé, hanem
jába. Hogy ez a látszat-e, belátjuk, ha felismerjük az eseletről való szemléletben
vitt „ontológiai” előfeltevéseket, amelyek felismerésével a szelcsőbb értelemben
egybe eszkel a cselekvésmoделlekkel. A teleológiai, normatív és dramaturgiai cse-
lekvésmoделl sorrendjében ezek az előfeltevések nemcsak bonyolultabbá válnak, ha-
nem egyben egyre erősebben racionális szemléletűvé válnak.

(a) A teleológiai eseletről való szemlélet az objektív világot a fennálló vagy be-
következő, illetve céltot beavatkozás révén előidézhető tényállások összességé hata-
rozza meg. A moделl „kognitív-volítív komplexummal” szerrel fel a cselekvőt, úgy-
hogy egyrész létező tényállásoktól (szelcseltek révén közvetített) világnézete, más-
részt pedig szándékokat képes kialakítani abból a célból, hogy megkiván ténnyálláso-
kat hozzon létre. Semantikai szinten ezek a tényállásokat kijelentő és szándékot ki-
fejező mondatok propositionális tartalmaként képvelnek. A cselekvő személy véle-
ményi és szándékai révén a világhoz való racionális viszonyulás alapvetően két osz-
tályt tartalmaz fenn. E viszonyokat azért nevezem racionális viszonyulás alapvetően két osz-
tályt irányításuk szerint, hiszen hozzáférhető az objektív megítélés számára. Az egyik
kódási irányításuk szerint hozzáférhető az objektív megítélés számára. Az egyik
irányban az a kérdés merül fel, hogy sikerül-e a cselekvőnek észleletet és véleményét
összhangba hoznia azzal, ami a világban tényszerűen létezik. A másik irányban pedig
az a kérdés tolu föl, hogy sikerül-e a cselekvőnek azt, ami a világban van, össz-
hangba hoznia kívánásaival és szándékaival. Mindkét esetben tehet a cselekvő sze-
mely olyan megnyilatkozásokat, amelyeket egy harmadik az alkalmasság, illetve az
alkalmatlanság szempontjából ítélt meg. Igaz vagy hamis állításokat tehet, célra
irányuló beavatkozásokat eszközölhet, amelyeket sikerülnek vagy balul tünnek ki, azaz
eléri vagy elhibázzák a világban előidézendő hatást. Ezek a cselekvő és világ közötti
viszonyok olyan megnyilatkozásokat tesznek lehetővé, amelyek az igazság és a hité-
konyág kritériumai szerint ítéltetők meg.

Az ontológiai előfeltevések tekintetében a teleológiai eseletről olyan fogalom-
ként osztályozhatjuk, amely egy világot, megpedig objektív világot előfeltelez.
Ugyancz érvényes a stratégiái eseletről fogalmára. Ennél legáltalább két célirányosan
cselekvő személyből indulunk ki, akik céljaitak más cselekvők döntéseire való orten-
tálás és ráhatás útján érik el.⁹⁹

A cselekvés sikere más cselekvőktől is függ, akik mindig saját sikerüket akarják,
s csak oly mértékben viselkednek együttműködően, amennyire az egocentrikus haszon-
kalkulusuknak megfelel. 90. A stratégiai cselekvő személyeknek olyan kognitív ella-
tásra van szükségük, hogy számukra a világban nemcsak fizikai tárgyak, hanem dön-
téseket hozó rendszerek is felmerülhessenek. Konceptuális készüléküket ki kell bőví-
tenük annak a számára, ami lehet; de nincs szükségük drinálabb ontológiai előfel-
tevésekre. A belső világbeli kritikus bonyolultsággal maga az objektív világ fo-
galma nem válik bonyolultabbá. A stratégiai cselekvés számára kifejlesztett célszerű
tevékenység, az ontológiai előfeltevései alapjánálve egy-világ-fogalom marad.

(b) Ezzel szemben a normatív eseletről fogalmára egy cselekvő és pontosan
két világ közötti viszonyokat előfeltelez. A cselekvő tényállások objektív világa ítélté

a társadalmi világ lép, amelyhez a cselekvő éppígy hozzárendezik, mint a többi, egy-
mással normatíván szabályozott interakcióba lépő aktor. A társadalmi világ olyan
normatív összefüggésből áll, amely megszabja, hogy mely interakciók tartoznak a
jogosult személyközi viszonyok összességébe. Mindazok a cselekvő személyek, akik
számára megfelelő normák érvényesek (akik az utóbbiakat érvényesnek fogadják el),
ugyanabba a társadalmi világba tartoznak.

Ahogy az az objektív világot értelmét a tényállások létezésének vonatkozásában,
úgy a társadalmi világot értelmét a normák fennállásának vonatkozásában lehet meg-
világitani. Pontos, hogy a normák fennállását az a létezési kifejező mondatok értele-
mében vevjük, amelyek azt állítják, hogy létezik a normatív szabályozások fajtájában
tartozó társadalmi tények. Annak a mondatnak, hogy: „Tény, hogy q szükséges”,
láthatóan más az értelme, mint annak, hogy „Szükséges, hogy q”. Ez utóbbi mondat
egy normát, illetve egy bizonyos parancsot fejez ki, amennyiben megfelelő formában,
normatív helyességre való igényvel, azaz oly módon nyilváníthatjuk ki, hogy a címzet-
tek egy köré számárán érvényeséget igényel. Azt, hogy egy norma fennáll vagy társ-
adalmi érvényessége van, akkor mondjuk, ha a norma címzettel érvényesnek vagy
igazolnak ismerik el.

Létező tényállásokat igaz kijelentések, fennálló normákat általában, „Igyen”-t
kifejező mondatok vagy parancsok képviselnek, amelyek a norma címzettel előt
igazolnak számíthatnak. Az, hogy egy norma eszményi módon érvényes, azt jelenti:
részlegesen az összes érintett helyiségre, mivel a norma közös érdekükben szabályozza
cselekvési problémáikat. Az azonban, hogy egy norma tényszerűen fennáll, azt jelen-
ti: az az érvényességi igény, amellyel föllep, az érintettek elismerik, s ez a személy-
közi elismerés indokolja a norma társadalmi érvényességét.

Kulturális érdekekkel nem kapcsolunk össze ilyen normatív érvényességi igényt,
de az értekek versengenek a normatíván való megtestesüléséért. Tekintettel a
szabályozást igénylő anyagra, általában követelőző törvé világnak. A kulturális érte-
kek fényében az egyén szükségletei nyilvánvalóanak tűnnek az azonos hágyomány-
talanban álló más individuumok számára. A világosan értelmezett szükségletek azon-
ban csak azáltal alakulhatnak át legitím cselekvési motívumokká, hogy megfelelő
értékekkel. A normatív cselekvésmoделl abból indul ki, hogy a résztvevők képesek
lemhelyeztetik szabályozása során. A hozzátartozók ekkor glváthatják egymástól,
hogy megfelelő helyzetekben mindannyiuk az összes érintett számára normatíván
előt értekké irányítja cselekvését.

E megfontolásokból érthetővé kell válnia, hogy a normatív cselekvésmoделl a
cselekvőt nemcsak egy „szegített”, hanem egy „motivációs komplexummal” is föl-
vertezi, amely lehetővé teszi a normakonform viselkedést. A cselekvésmoделl ezen-
kívül követülk az értékinteraktívitás tanulási moделljéhez. 91. A moделl szerint az érvé-
nyes normának oly mértékben lesz cselekvést motíváló ereje, amilyen mértékben
a bennük megtestesült értekek azokat a mintákat jelentik, amelyek alapján a norma
címzettel, köztben a szükségleteket értelmezik és tanulási folyamatok során szükség-
let-diszpozíciókká alakítják.

Ezen előfeltevések mellett a cselekvő személy újra olyan viszonyokat alakíthat
valamelyik világgal – it a társadalmi világgal –, amelyek alkalmazkodási irányult-
ságuk szerint az objektív megítélés számára hozzáférhetőek. Az egyik irányban az
a kérdés merül fel, hogy a cselekvő személy cselekvései és motívumai megfelel-
nek-e a fennálló normáknak, vagy pedig eltérnek azoktól. A másik irányban pedig
az a kérdés vetődik fel, hogy a fennálló normák olyan értekeket teststենek-e
meg, amelyek egy bizonyos problémahelyzetet tekintve az érintettek általánosan
értekeit juttatják kifejezésre, s ezzel rászólgálnak a norma címzettjeinek helyes-

léseré. Az egyik esetben a cselekvéseket aszerint ítélik meg, hogy megfelelnek-e a főnálló normatív kontextusoknak vagy eltérnek-e attól, azaz hogy egy legitimnek éltmert normatív összefüggésre vonatkozóan helyezték-e vagy sem. A másik esetben a normatív aszerint ítélik meg, hogy igazolhatók-e, azaz hogy rászolgáljanak-e arra, hogy legitimnek ismerjék-e őket.⁹²

Szélesebb értelemben vett ontológiai előfeltételekre való tekintettel a *normatív* *vezérelt cselekvést* olyan fogalomként *összalyozhatjuk*, amely *két világot* előfeltételez. Mégpedig az *objektív* és a *társadalmi világot*. A normakonform cselekvés előfeltételezi, hogy a *cselekvő* meg tudja *különböztetni* cselekvéshelyzetének tényszerű alkotórészeit a normatív alkotórésztől, *azaz a feltételeket és eszközöket* az értékétől. A normatív cselekvésmódel abból indul ki, hogy a résztvevők képesek azzal a *dologgal* kapcsolatos objektíváló beállítódásra, ami természetén vagy létezik vagy nem, mind pedig normakonform beállítódásra valamivel, ami jogosan vagy *elődleges* a cselekvő és egy világ közötti viszonyként mutatja be a cselekvést. Ott az objektív világhoz fűződő viszonyként, amellyel a cselekvő megismerően áll szemben vagy amelybe célt követően be tud avatkozni. Itt a társadalmi világhoz való viszonyként, amelyhez a cselekvő normák címzettjeként tartozik, s amelyben legitim módon szabályozott személyközi kapcsolatba léphet. *Magát* a cselekvő személyt azonban sem itt, sem ott nem előfeltételezik olyan világgént, amelyhez reflexív módon viszonyulhatna. Csak a dramaturgiai cselekvés fogalma követeli meg egy szubjektív világ további előfeltételezését, amelyhez a cselekvés során önmagát alakító cselekvő viszonyulhat.

A dramaturgiai cselekvés fogalmát *szélesebb értelemben vett ontológiai* *előfeltételezés* a normatív *vezérelt cselekvés* fogalmát explicit módon az 1956-os „Önabrázolás a köznapokban” c. tanulmányában vezeti be.⁹³

A dramaturgiai cselekvés nézőpontjából a társadalmi interakciót olyan találkozásnak fogjuk föl, amelyben a résztvevők egymás számára látható közönységet képeznek, s kölcsönösen előadnak valamit. Az alapfogalmak az „*érintkezés*” (encounter) és az „*előadás*” (performance). Ennek speciális esete az, amikor egy csoport ad elő valamit harmadik személyek előtt. Az előadás arra szolgál, hogy a cselekvő bizonyos módon *abrázolja önmagát nézőközönsége előtt*. Midőn megjelenít valamit szubjektív világából, szeretné, hogy közönsége bizonyos módon *lassa és fogadjon* el.

A dramaturgiai cselekvés minőségei bizonyos módon *elősködők*: mintegy a célra irányuló cselekvés szerkezetére támaszkodnak. „Bizonyos okokból az emberek ellenőrzik cselekvésük stílusát is... s ezt egyéb tevékenységeik elé helyezik. A munkát például úgy lehet végezni a drámai előadás elveinek megfellelően, hogy ez keltsen bizonyos benyomást a felügyelőben vagy a vezetőben a cselekvő emberről... Valójában az, amit az emberek tesznek, elég ritkán írható le *csupán* mint evés vagy *csupán* mint munka, mert a tevékenységnek stilisztikai vonásai vannak, melyeknek konvencionális jelentése összefügg az elismert személyiségtipusokkal.”⁹⁴

Természetesen léteznek olyan speciális szerepek, amelyek virtuóz önmegrendezésre szabottak. „A profi boxolók, sebészek, hegedűművészek és rendőrök szerepei az idevágó esetek. E tevékenységek oly sok színpadias önkifejezésre adnak lehetőséget, hogy gyakorlóik közül egyesek – akár valóságos, akár képzelt figurák – híressé válnak, és sajátos helyük lesz a nemzet üzletileg megszervezett fantázialásáiban.”⁹⁵ Az itt a foglalkozási szerep elemévé stilizált vonás, azaz a mások

előtti önabrázolás reflexív jellege, azonban általánosságban konstitutív a társadalmi interakciók számára, amennyiben csak a személyek érintkezésének nézőpontjából szemléljük.

A dramaturgiai cselekvésben a cselekvő személynek – miközben valamilyen látványt nyújt önmagától – saját szubjektív világához kell viszonyulnia. Utóbbi azon szubjektív élmények összességként definiálható, amelyekhez a cselekvő mindegyik mással szemben privilegizált módon férhet hozzá.⁹⁶ A szubjektívitásnak ez a tartománya természetesen csak akkor érdemli meg a „világ” nevet, ha a szubjektív világ jelentését hasonlóképpen lehet kifejezni, mint amikor a társadalmi világ jelentését a normáknak a tényállások létezéséhez hasonló fennállására való hivatkozás által fogalmaztunk meg. Talán az lehetne mondani, hogy a szubjektívítást úgy képviselik a hitelesen kinyilatkoztatott, élményt kifejező mondatok, mint ahogyan a létező tényállásokat az igaz kijelentések és az érvényes normák az igazságot, kellett kifejező mondatok. A szubjektív élményeket nem szabad szellemi állapottokként vagy belső éseményekként fölfognunk. Így az objektív világ alkotórészeihez, az entitásokhoz fennékn hasonlóvá őket. Azt, hogy valakinek élményei vannak, úgy foghatjuk föl (mint hasonlatot a tényállások létezéséhez) anélkül, hogy az egyiket a másikhoz asszimilálnánk. A megnyilatkozásra képes személynek nem ugyanabban az értelemben „vannak” kívánságai vagy érzelmei, mint ahogyan egy megfigyelhető tárgynak kiterjedése, súlya, színe és hasonló tulajdonságai. A cselekvőnek abban az értelemben vannak kívánságai és érzelmei, hogy ezeket az élményeit tesztés szerint, s méghozzá úgy nyilváníthatja meg egy közönség előtt, hogy c közönség a megnyilatított kívánságokat és érzelmeiket – ha megbizik a cselekvő expresszív megnyilatkozásaiban – valami szubjektívként öhozza számítja.

Az értelem, hogy olyan kogníciók is a szubjektív világhoz tartoznak, mint a vélemények és a szándékok. Ezek azonban belső összefüggésben vannak az objektív világgal. A vélemények és szándékok csak akkor tudatosulnak szubjektívként, ha az objektív világban semmilyen létező vagy létrehozott tényállással sem telelthető meg nekik. Pusztán, ui. téves véleményről akkor van szó, ha ki derül, hogy a neki megfellelő kijelentés hamis. Egy csupán „jó”, azaz erőtlen szándékról pedig akkor beszélünk, ha kiderül, hogy a neki megfellelő cselekvés vagy felbeszélés kudarcba fulladt. A kötelességérzések, mint a szegény és a büntetett, belső viszonyban állnak a társadalmi világgal. De érzelmeiket és kívánságokat általában csak valami szubjektívként lehet megnyilvánítani. Nem lehet másként kinyilvánítani őket, s nem léphetnek kapcsolatba sem az objektív, sem a társadalmi világgal. Ezért a kívánságok és érzelmeik kifejező ereje egyedül a beszélőnek saját belső világához való reflexív viszonyán mérhető. A kívánságok és érzelmeik a szükségletekben gyökerező pártosság két aspektusát jelentik.⁹⁷ A szükségletek kétarcúak. A politikai oldalon hajlamokra és kívánságokra, az intuitív oldalon érzelmeikre és hangulatokra különülnek el. A kívánságok a szükségletkifejezés helyeire irányulnak. Az érzelmeik a helyzeteket a lehetséges szükségletkifejezés helyében észlelik. A szükséglet természetét ugyiszólva a háttérre annak a pártosság, amely a világgal szemben szubjektív beállítódásainkat meghatározza. Ilyen pártállások nyilatkozhatnak meg mind a javakra való aktív sóvárgásban, mind pedig a helyzetek érzelmi színezet észlelésében (nig azok nem objektíválódtak valamilyen világgal, s ezzel el is vesztették helyzetjellegüket). A kívánságok és érzelmeik pártossága nyelvi szinten a szükségletek értelmezésében, az olyan értelemekben fejeződik ki, amelyeknek értékelő kifejezések állnak rendelkezésére. Ezen értékelő, szükségletelmző kifejezések leíró-előíró kettős tartalma

24

Maga a világ a szubjektív - a kényszerű (objektív) -

Balthasar (Homan)

alkotásuk ki. A nyelvnek ez az értelmezése szolgál a formális pragmatika megalkotására irányuló különböző erőfeszítések alapjául.¹⁰³

A másik három nyelvkoncepció egyoldalsága abban mutatkozik meg, hogy a kommunikáció általuk mindenkor kitüntetett típusai a kommunikatív cselekvés létezésének bizonyulnak. Határeset *először* is azok közvetett nézetegyeztetése, akik csak saját céljaik megvalósításával vannak elfoglalva, *másodszor* azoknak a konszenzusra nyugvó cselekvése, akik pusztán aktualizálják egy már fennálló normatív egyetértést, s végül *harmadszor* a nézőközösségre vonatkozókat önmegjelenítés. Ekközben mindig csak a nyelv egyik funkcióját tematizálják: a perlokució hatásos kiváltását, a személyközi viszonyok létrehozását és az élmények kifejezését. Ezzel szemben a kommunikatív cselekvésmodell, amelyet a mai szimbolikus nyelvelmélet és a gadameri hermeneutika kapcsolódó társadalmudományi elemzéseinek határoznak meg, minden nyelvi funkciót egyaránt figyelembe vesz. Mint ahogy az etnometodológiai és a filozófiai-hermeneutikai kezdeményezéseknél megmutatkozik, itt az a veszély áll fenn, hogy a társadalmi cselekvést a kommunikációban résztvevők értelmezési teljesítményeire korlátozzuk, hogy tehát a cselekvést a beszédhez, az interakcióhoz pedig a beszélgetéshöz asszimiláljuk. Valójában azonban a nyelvi nézetegyeztetés csak a cselekvésösszehangolás mechanizmusa, amely interakcióvá kapcsolja össze a cselekvési terveket és a résztvevők célt követő tevékenységeit.

Ehelyett csak ideiglenesen kívánom bevezetni a kommunikatív cselekvés fogalmát. Csupán olyan megjegyzésekre korlátozódok, melyek az önálló cselekvések jellegzetességeire (a) és arra vonatkoznak, hogy a világhoz milyen reflexív viszonyulásai vannak a cselekvőknek a nézetegyeztetés folyamataiban (b).

(a) Hogy a kommunikatív cselekvés fogalmát ne jelöljem ki eleve rossz helyen, jellemezni szeretném a propozicionális tartalmát, a személyközi viszony adatait és a beszélő szándékát egyszerre kifejező beszédaktusok bonyolultságát. Az elemzés végigvitele megmutatná, hogy milyen sokat köszönhet ez a fogalom a Wittgensteinra visszamenő nyelvfilozófiai vizsgálódásoknak. Éppen ezért tartom helyénvalónak az utalást, miszerint a normakövetés koncepciójából kiinduló analitikus nyelvfilozófia túlságosan keveset mutat. Ha a nyelvi konvenciókat a normakövetés fogalmi nézőpontjából ragadják meg és a cselekvési szándéknak a szabályudatára visszavezertett koncepciója segítségével magyarázzák, akkor veszendőbe megy a kommunikatív cselekvés *háromszoros világra való vonatkozása* számomra oly fontos szempontja.¹⁰⁴

Cselekvéseknek csak olyan szimbolikus megnyilatkozásokat nevezek, amelyek révén a cselekvő személy – akárcsak a teleológiai, a normavezérelt és a dramaturgiai cselekvés eddig vizsgált eseteiben – legalább egy világgal (de mindig az objektív világgal is) vonatkozásba lép. Ettől különböztem meg a *testi mozgásokat* és azokat a *műveleteket*, amelyeket a cselekvők cselekvéseikkel együtt hajtának végre, és amelyek csak *másodlagosan*, vi. a *játék* vagy a *tanulás gyakorlatába való beágyazás* révén tehetnek szert a cselekvések önállóságára. Ez könnyen bemutatható a testi mozgások példáján.

A világban végbemenő, megfigyelhető folyamatok nézőpontjából a cselekvések az organizmus testi mozgásainak tűnnek. Ezek a központi idegrendszer által vezérelt testi mozgások jelentik azt a szubsztátumot, amelyen véghezviszik a cselekvéseket. Mozdulatai révén a cselekvő valamit megváltoztat a világban. Természetesen azokat a mozgulatokat, amelyekkel a személy belenyúl a világba (instrumentálisan cselekszik), megkülönböztethetjük azokról, amelyekkel a személy egy jelen-

tést, testesít meg (kommunikatív megnyilatkozók). *Testi mozgások* mindkét esetben *cselekvés* jellegűek. Ez a változás az első esetben kauzálisan, a másodikban szemantikailag releváns. Példák a cselekvő kauzálisan releváns testi mozgásaira: felegyenesedés, a kéz szétnyitása, a kar felemelése, a lábunk keresztbe vetése stb. Példák a szemantikailag releváns testi mozgásokra: a gégefé, a nyelv, az ajkák mozgása stb. a fonetikai hangok képzésénél; fejbólintás, vállraíndítás, ujjimozgások zongorázás közben, kézmozdulatok írás közben, rajzolás stb.

Ezeket a mozgásokat A. C. Danto alapcselekvésként (basic action) clemezte.¹⁰⁵ Ezzel szűles körű vita bontakozott ki, amelyet az az elképzés szabott meg, hogy nem a test mozgásai képezik azt a szubsztátumot, amelynek révén a cselekvések belépnek a világba, hanem őket magukat kell primitív cselekvésekként fel-fogni.¹⁰⁶ A bonyolult cselekvést ezen elképzés szerint az jellemzi, hogy egy másik cselekvés véghezvitelére „révén” valósítják meg. A kapcsoló elforgatása „révén” gyújtók fényt, a jobb karom felcselezése „révén” köszönök, a labda erőteljes meg-rúgása „révén” lövök gölt. Ezek olyan cselekvésekre példák, amelyeket egy alap-cselekvés révén visznek véghez. Az alapcselekvést az jellemzi, hogy egy további cselekvés segítségével valósítható meg. Ezt a koncepciót tévesnek tartom.

A cselekvéseket bizonyos értelemben a test mozgásai által valósítják meg, de úgy, hogy a cselekvő ezeket a mozgásokat – amennyiben technikai vagy társadalmi cselekvési szabályt követ – azokkal együtt *viszi végbe*.

Annyit jelent, hogy a *testi mozgások* nem azé a testi mozgásé, amelynek segítségével megvalósítja cselekvését.¹⁰⁷

Ami az önállóan cselekvések státusát illeti, a *testi mozgások* pontosan azok-ra a *műveletekre* hasonlítanak, amelyekkel kapcsolatban Wittgenstein a szabály és a szabálykövetés koncepcióját fejlesztette ki.

A gondolat és a beszédműveleteket mindig csak *más* cselekvések során viszik együttesen véghez. Legfeljebb a gyakorlat keretében *önállóíthatók* cselekvésekké, pl. ha egy látintánár a tanórán egy cselekvő alakban képzett példamondaton bemutatja a szenvedő alakká való átalakítást. Ez magyarázza a társasjátékok mo-delljének különleges heurisztikus hasznát. Hiszen Wittgenstein a művelési szabályokat előszeretettel világitja meg a sakk segítségével. Azt viszont nem látja, hogy e modellnek csak-korlátozott értéke van. Természetesen a számolást és a beszédet felfoghatjuk olyan gyakorlatként, amelyet az aritmetika vagy az (egyes nyelvekre vonatkozó) nyelvtan szabályai éppúgy konstitúálnak, mint a sakkot az ismert játékszabályok. De úgy különböznek egymástól, mint az együttesen véghezvitt karmozdulat attól a tornagyakorlattól, amelyet ugyanezen karmozdulat segítségével hajtának végre. Amikor aritmetikai vagy nyelvtani szabályokat alkalmazunk, akkor a számításokhoz és a mondatokhoz hasonló szimbolikus dolgokat hozunk létre. Ezeknek azonban nincs önálló létük. Számítások és mondatok segítségével normális esetben *más* cselekvéseket hajtunk végre, mint amilyenek pl. az iskolai feladatok elvégzése vagy a parancsolás. Művelési úton létrehozott képződményeket önmagukban véve többé-kevésbé szabatosan, szabálykonform vagy jól megformált módon lehet megítélni, de nem hozzáférhetőek – mint a cselekvések – az igazság, a hatékonyság, a helyesség vagy a hitelesség nézőpontjából történő bírálat számára, mivel csak más cselekvések infrastruktúrájanként viszonyulnak a világhoz. *A műveletek nem érintik a világot*.

Ez többek között abban is megmutatkozik, hogy a művelési szabályok szolgálhatnak egy operatív úton létrehozott képződmény többé-kevésbé jól megformált

26

a cseredelméleti kezdeményezésekről a szociálpszichológiában lásd: P. P. Ekch, Social Exchange Theory, London 1964.

86 Th. R. Shurbirn, Role-Theory, in: G. Lindzey (kind.), Handbook of Cambridge 1954, 223-258. o.; T. Parsons, Social Interaction, in: JESS vol. 1, Die gegenwärtige Lage der Rollentheorie, Ffm 1973; D. Geulen, Das v. Ffm 1977, 68. skk. o.

85 G. J. McGill, J. C. Simons, Identity and Interactions, NY 1966; E rituale, Ffm 1971; uő, Das Individuum im öffentlichen Austausch, Ffm 19 Ffm 1977; (magyarul: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. - Bp. 1981.); Explanation of Behavior, Totown N. J. 1972; R. Harré, Social Being, Oxford 1973; továbbá: H. Steinert, Das Handlungsmodell und gesellschaftlich Bielefelder Soziologen (kind.), Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftlich Hamburg 1973; továbbá: H. Steinert, Das Handlungsmodell und gesellschaftlich in: H. Lenk (kind.), Handlungsstheorie, 4. köt., München 1977, 79. skk. o.

87 Kapesolová G. E. M. Ansocombe-hoz, Interaction, Oxford 1977; G. nition and Understanding, London 1971, 96. skk. o.

88 J. C. Austin a direction of fire-ről vagy az onus of match-ról beszél, Freedom and Power, Oxford, 1973, 38. o. a következőképp fejt ki: „Bármel tekinthető is - többek között a dolgok állásának leírása. ... Tegyük fel, ho állás, amelyet a mondatban írunk le, valójában nem áll fenn. A mondatot l nyelvet? Ha az előbbi, akkor a mondatot kijelentőnek fogjuk nevezni, ha az u natnyilag felszólítónak.” Mármint a szándékok kifejező mondatokat olyan fels fel, amelyekre a beszéző önmagának címez. A kijelentő és a szándékok kifejező zenatívok a mondat és a tényállás megegyezésének két, az objektív megítélés lehetősége szempontjából.

89 G. Gálfgen, Formale Theorie des strategischen Handelns, in: Lenk (kind i. köt., München, 249. skk. o.

90 Vö. O. Höffe, Strategien der Humanität, München 1973; „A stratégia, csak negy elemből tevődik össze:

(1) a játékosokból, azaz a szuverén döntési egységekből, akik céljaikat követik és saját megfontolások, valamint irányelvek alapján cselekszenek;

(2) a szabályokból, amelyek megszabják az összes játékos által ellenőrizhető változókat: az információ feltételekből, a segédesszövekből és más releváns környezeti szempontokból. A szabályok rendszere megszabja a játék típusát, a viselkedési lehetőségek összességét, a játék végén minden egyes játékos nyeresiményét vagy veszteségét. A szabályok megváltoztatása új játékok teremt;

(3) a végeredményből vagy a kijelentésből (pay offs), a hasznóból vagy az értékből, amelyet a játékosok (plays) alternatív eredményükhöz kell számítani (a sakkban: győzelem, vereség, döntetlen; a politikában: pl. hivatalok, nyilvános presztíz, hatalom és pénz);

(4) a stratégiákból és az átfogó, alternatív módon lehetséges akciótervekből. Ezeket a szabályok figyelembevételével és kihasználásával, valamint az ellenfél alternatív módon lehetséges válaszaik figyelembevételével konstruálják. A stratégiai utasítások rendszerét jelenük, amelyek előzetesen és gyakran meglehetősen globálisan határozzák meg, hogy miképpen válaszunk ki minden lehetséges helyzetben a játékszabályok megengedte húzások (moves, egyes cselekvések) tömegéből egyetlen húzást. A társadalmi valóság játékelméleti értelmezésében bizonyos stratégiák gyakran csak a külső dőlum egy szakaszában kedvezőek. A többi szakaszra így új stratégiákat kell kifejleszteni. Az egyes stratégiáknak részstratégiái jelentősek van egy átfogó össz-stratégia keretében.

A játékelmélet racionalitáskritériuma nem az egyes húzások megválasztására vonatkozik, hanem a stratégiák megválasztására. A döntésmaxima formájában az alapminta így hangzik: „Válassz azt a stratégiát, amely a játékszabályok keretében az ellenfelekre való tekintettel a legkedvezőbb sikert ígéri.” (77. és köv. o.)

91 H. Gerth, C. W. Mills, Character and Social Structure, NY 1933; (magyarul lásd: uő, Hatalom, politika, technokraták, Bp. 1979, 39-114. o.)

92 Ezzel nem döntötök el előre azt a kérdést, hogy társadalomtudósokként vagy filozófusokként az erkölcsi-gyakorlati kérdésekre tekintettel kognitív vagy szkeptikus álláspontra helyezkedünk-e, tehát hogy lehetségesnek tartjuk-e azon cselekvési normák igazolását, amelyek nemcsak adott célok számára relatívak. T. Parsons például osztja Weberrel az értékszkeptizmus álláspontját. Ha felhasználjuk a

Ennyiben a ~~szociális viszonyok közötti kölcsönhatások, amelyek a társadalmi cselekvés fogalmait aszerint különböznek egymástól, hogy hogyan szabják meg a különböző interakciók központi azonosítási kalkulusok egymásba kapcsolódásánként (amelynél a konfliktus és az együttműködés foka az adott érdekhelyzetek szerint változik); értékekkel kapcsolatos társadalmi viszonyok és szociális viszonyok közötti kölcsönhatások; közönység és szerepjátások közötti konszenzus viszonyként, vagy éppen az együttműködő értelmezési folyamat értelmezésben vett nézetegyeztetésként. Mindezen esetekben a telocológiai cselekvészerkezet annyiban előfeltételezett, amennyiben a cselekvő személyek javára írják a célravezetés és a célra irányuló cselekvés képességét, valamint a cselekvési tervük végrehajtásában való érdekeltiséget. De csak a stratégiai cselekvésmóddel *elégítik meg* a közvetlenül sikerre irányuló cselekvés jellemzőinek kifejtésével, míg a többi cselekvésmóddel olyan feltételeket specifikál, amelyek mellett a cselekvő követi céljait. Ezek a legitimitás, az önműködés vagy a kommunikatíván eltt egyetértés feltételei, amelyek mellett egy képes „hozzákapcsolni” cselekvéseit alter cselekvéséhez.~~

A kommunikatív cselekvés esetében azok az értelmezési teljesítmények jelentik a cselekvésszervezés mechanizmusát, amelyekből az együttműködő értelmezési folyamatok épülnek fel. A kommunikatív cselekvés nem merül ki a megértés elemzőn kifejtett aktusában. Ha egy egyszerű, S által végrehajtott *beszédaktust*, amellyel kapcsolatban legalább egy interakcióban résztvevő személy foglaltat egyetértően vagy tagadólág állást, elemzési egységül választunk, akkor tisztázhatjuk a kommunikatív *cselekvésszervezés* feltételeit, amennyiben megadjuk, hogy mit jelent a hallgató számára az elmondottak jelentésének megértése. A kommunikatív cselekvés az interakciók azon típusát jelöli, melyeket beszélgetésként egyen hangolnak össze, de nem csak ehhez korlátoz.

JEGYZETEK

88 I. C. Jarvie, Die Logik der Gesellschaft, München 1974, 227. skk. o.
89 K. R. Popper, Objektive Erkenntnis, Hamburg, 1973, 123. o.
90 K. R. Popper, J. Eccles, The Self and Its Brain, NY, Heidelberg, 1977, 38. o.

91 K. R. Popper, Reply to my Critics, in: P. A. Schilp (kind.), The Philosophy of K. Popper II, La Salle 1974, 1050. o.

92 Popper, Eccles, i. m., 100. o.
93 N. Hartmann, Das Problem des geistigen Scins, Berlin 1932.

94 Popper, Eccles, i. m., 41. skk. o.
95 Popper, (1973), i. m., 180. o.

96 Popper uo., 168. o.
97 P. Berger, Th. Luckmann, Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit, Ffm 1969.

98 Jarvie (1974), i. m., 214. és köv. o.
99 Jarvie, uo., 248. o.

100 Jarvie, uo., 236. o.
101 Popper (1974), i. m., 1050. o. Popper e terminológiát Eccles-től veszi át, Facing Realities, NY, Heidelberg 1970.

102 R. Rubner, Handlung, Sprache und Vernunft, Ffm 1976, 66. skk. o.

103 A döntéselméletről lásd H. Simon, Models of Man, NY 1957 (magyarul: Korlátozott racionalitás. - Bp. 1982); G. Gálfgen, Theorie der wirtschaftlichen Entscheidung, Tübingen, 1968; W. Krelle, Präferenz und Entscheidungstheorie, Tübingen, 1968; a játékelméletről: R. D. Luce, H. Raiffa, Games and Decisions, NY 1957; M. Shubik, Spieltheorie und Sozialwissenschaften, Ffm Hamburg 1965;

Hand. tip.

92